

تاریخچه فعالیت ۴ مسجد مشهد در روزهای حماسه ملت

پایگاه‌های مردمی انقلاب اسلامی

حسین بیات

هم‌زمان با آغاز نهضت امام خمینی^(ره) در مشهد، موجی از شور انقلابی، فضای این شهر مذهبی را فرا گرفت. وجود بزرگانی مانند مقام معظم رهبری و در ادامه آیت‌ا... شیرازی، میلانی، قمی، شهید هاشمی نژاد، مرحوم آیت‌ا... طبسی و بسیاری دیگر، زمینه را برای ایجاد پایگاهی قدرتمند در مشهد مهیا کرده بود؛ آنچنان که سبب شد انقلاب در مشهد، به سرعت گسترش یابد و در نهایت نیز به پیروزی شکوهمندی دست یابد. در همه این فراز و فرودها و حوادث انقلابی شهر، کانون‌هایی مانند مساجد، پایگاه و خانه انقلاب اسلامی بودند که بررسی تاریخ آن‌ها، شاهد و روشنگر این مهم است. در میان مصاحبه‌ها خاطره‌گویی‌ها و اسناد باقی مانده از آن سال‌ها، امانام برخی از این مساجد بیشتر تکرار می‌شود که گزارش پیش‌رو شرحی است بر روزگار آن‌ها که گذشته آن‌ها که با عنوان مساجد محوری مشهد در انقلاب اسلامی شناخته می‌شوند.

لحاظ موقعیت خاص مکانی‌اش و نزدیک بودن پایگاه اصلی مبارزات در محدوده حرم مطهر، بیت آیت‌ا... شیرازی، پایگاه جمعیت پایداری و...و هم به لحاظ حضور و فعالیت حضرت آیت‌ا...العظمی خامنه‌ای، آیت‌ا... واعظ طبسی و شهید هاشمی نژاد در تمام دوران مبارزه، پایگاه و جایگاهی برای برنامه‌ریزی حرکت‌های مردمی بود. این مسجد پس از انقلاب اسلامی نیز تا زمان تشکیل و سروسامان گرفتن نهادهای دولتی همچنان سکان انقلاب را در مشهد در دست داشت رهبر معظم انقلاب در باره آن روزها می‌فرمایند: «یک ستادی تشکیل شد در مسجد کرامت برای هدایت کارهای مشهد و مبارزات... در آنجا جمع می‌شدیم و مردم هم در رفت‌وآمد دائمی بودند و آنجا شد ستاد کارهای مشهد و عجیب، این است که نظامی‌ها و پلیس از چهارراه نادری - که مسجد هم سر چهارراه بود - جرئت نمی‌کردند این طرف‌تر بیایند از هیچان مردم. لذا ما توی این مسجد، روز را با امنیت می‌گذرانیدیم و هیچ‌وا همه‌ای نداشتیم که بریزند این مسجد را تصرف کنند یا ماها را بگیرند.»

در این جشن، گذشته از تلاوت قرآن و سرود که توسط شهید حسین آستانه‌پرست مدیریت می‌شد، گروهی در شکل نمایش نامه و در قالب مناظره، به شبیهای غیبت امام‌زمان^(عج) پاسخ می‌دادند؛ نویسنده این مناظره‌ها شهید عبدالکریم هاشمی نژاد بود. این گروه در ادامه فعالیت خود در سال ۵۲ با دعوت از آیت‌ا...العظمی سیدعلی خامنه‌ای، ایشان را به عنوان امام جماعت مسجد کرامت برگزید، کسی که در فاصله سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۵۷ به همراه محمدرضا محامی، عباس واعظ طبسی و عبدالکریم هاشمی نژاد، از روحانیون انقلابی مشهد به شمار می‌رفت. با پذیرش این مسئولیت از سوی آیت‌ا...العظمی خامنه‌ای، فعالیت این گروه، بیشتر رنگ و بوی سیاسی گرفت. این‌گونه بود که ایشان در این مسجد، در قالب تفسیر، حدیث و سخنرانی، به تبلیغ اندیشه‌های انقلابی می‌پرداخت. به همین واسطه در روزهای انقلاب سال ۱۳۵۷ خورشیدی بسیاری از نشست‌های فعالان انقلاب برای هماهنگی کارها و برنامه‌راهیمایی هادر همین مکان برگزار می‌شد که مملو از جمعیت بود. مسجد کرامت، هم‌به

کرامتی که نصیب مسجد «کرامت» شد

از میان همه مساجد مشهد که فعالیت انقلابی داشتند از چهار مسجد می‌توان به عنوان مساجد اصلی و محوری نام برد که شاخص بوده‌اند. یکی از این مساجد، مسجد «کرامت»، در خیابان شیرازی است. در این مکان مقدس در مناسبت‌های مذهبی چون ایام ولادت و شهادت امامان معصوم^(ع) مراسم برگزار می‌شد. علاوه بر آن، مسجد در حدود ۳۰۰ تا ۴۰۰ عضو ثابت داشت که هر هفته در دعای ندبه شرکت می‌کردند. این جلسات دعا در واقع جلسات سیاسی مذهبی بود که بازاری‌ها، معتمدان و دیگر افراد سرشناس و روشنفکران مذهبی شهر در آن شرکت می‌کردند. حضور همین افراد سرشناس باعث انتشار افکار انقلابی در مردم عامی می‌شد و می‌توان گفت تأثیر بسزایی در ترویج افکار انقلابی داشت. همچنین مراسم جشن نیمه شعبان نیز به شکل نوینی در مسجد کرامت برگزار می‌شد.

مسجد امام حسن مجتبی^(ع) و تفسیرهای انقلابی‌اش

در این مسجد که امامت نماز جماعت آن با رهبر معظم انقلاب بود، در دوران انقلاب، تفسیر قرآن انجام می‌شده است. به این ترتیب که نکات مهم و حرف‌هایی که قرار بوده هر روز ظهر بیان شود، از پیش روی برگه‌هایی کپی و بین دانشجویان و مستمعان پخش می‌شد. لذا افرادی دانستند که آن روز قرار است درباره چه آیاتی بحث شود و مضمونی از آیه را در نظر داشتند. این جلسات تفسیرگونه چنان اثرگذار بود که هم مردم بسیاری را به مسجد آورد و هم مسجد را بزرگ‌تر کرد و هم زمینه مباحث «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» بود که بعدها در قالب کتابی منتشر شد. افزون بر علاقه‌مندان و مستمعان مباحث که ارتباط خوبی با محتوا و روش ابتکاری ارائه آن برقرار کرده بودند، دگروه تلقی چندان مثبتی از این برنامه نداشتند. گروه نخست، بخشی از بدنه مذهبی آن روزهای شهر مشهد بود که با دیده تردید به نوآوری‌های مباحث رهبر معظم انقلاب می‌نگریست و در گوشه و کنار، انتقادهای بعضاً تند و گزنده‌ای به این مباحث داشت. گروه دوم که به شدت برنامه مسجد امام حسن مجتبی^(ع) را زیر نظر داشت، نهادهای امنیتی رژیم پهلوی و به ویژه سازمان اطلاعات و امنیت (ساواک) بود. محتوای سیاسی‌ای که از برخی سخنان حضرت آیت‌ا...العظمی خامنه‌ای برداشت می‌شد و پیش‌تر هم در گفتارهای شرح ایشان از نهج البلاغه تجر به شده بود، حساسیت ساواک را به شدت برمی‌انگیخت. تلقی ساواک از مباحث مطرح شده در این جلسات به روشنی آمده است. گزارشگر ساواک معتقد است که رهبر معظم انقلاب در این سخنرانی‌ها «به تشریح اصول انقلابی قرآن و به طور کلیه در لفافه به تشویق و تحریک مردم به پایداری [در برابر] اختلافات طبقاتی» می‌پردازد. برای همین، روحانی جوان مسجد را ممنوع المنبر، سپس تبعید و زندانی کردند. توضیح خود رهبر معظم انقلاب درباره جلسات ماه رمضان سال ۱۳۵۳ در مسجد امام حسن مجتبی^(ع) چنین است: «در آن سخنرانی‌ها راجع به توحید، امامت، ولایت، نبوت و سایر مباحث اساسی بحث شده است که الان هم آن‌ها را تأیید می‌کنم. این‌ها پایه‌های فکری برای ایجاد یک نظام اسلامی بود.»

مسجد «بناها» که به مسجد «شهدا» تغییر نام داد

مسجد بناها اگرچه کوچک بود، از اصلی‌ترین پایگاه‌های مردمی در سال ۵۷ به شمار می‌رفت. ضمن اینکه شب‌های سه‌شنبه، جلسه‌ای داشت و افرادی چون آیت‌ا... طبسی، شهید هاشمی نژاد و ابوالحسن شیرازی به آن می‌آمدند و مسائل گوناگونی مطرح می‌شد، از برنامه‌ریزی برای اعزام مبلغان به نقاط مختلف استان تا اعطای ۲۵۰ تا ۳۰۰ وام سالانه به طلبه‌ها. از فعالیت‌های سیاسی قبل از انقلاب مسجد بناها می‌توان به جمع‌آوری امضای پشتیبانی حرکت‌های انقلابی علمای مشهد و ایران اشاره کرد؛ جوان‌های این مسجد در توزیع اعلامیه‌های امام پیش قدم بودند و زمانی هم که مردم شب‌ها روی پشت‌بام‌ها تکبیر می‌گفتند، صدای همسایه‌های مسجد رساتر از دیگر جاها بلند بود. بعدها و در جریان جنگ تحمیلی، چون اجساد پاک شهیدای جنگ از مسجد بناها تشییع می‌شد، مردم، نام مسجد را «شهدا» گذاشتند. یکی از رویدادهایی که در این مسجد رخ داده، ماجراهایی است که پس از وفات حجت‌الاسلام کافی اتفاق می‌افتاد، روز نهم شهریور ۱۳۵۷ مصادف با ۲۶ رمضان، مجلسی با شرکت حدود ۵ هزار نفر به مناسبت چهلم درگذشت شیخ احمد کافی و دخترش (ناهیداسدی) که هنگام تشییع جنازه کشته شده بود، برگزار شد. در این مجلس، سید عبدالکریم هاشمی نژاد به سخنرانی پرداخت و علیه رژیم افشاکری کرد. پس از سخنرانی هاشمی نژاد، جمعیت حاضر که تعدادی از آن‌ها پرچم‌های سیاه و سفید با نوشته‌هایی علیه شاه و مقامات دیگر در زمینه برقراری حکومت اسلامی در دست داشتند، به تظاهرات خیابانی پرداختند. در پی این رویداد، دو نفر از تظاهرکنندگان در خیابان طبرسی به شهادت رسیدند. راهپیمایی‌های گسترده مردم موجب تضعیف بیشتر نیروهای نظامی و انتظامی می‌شد. در تظاهراتی که در روز پنجشنبه برگزار شد، تظاهرکنندگان در میدان طبرسی و در روزی نیروهای مسلح قرار گرفتند. رضا حسن زاده، جوان محصل هجده‌ساله‌ای که در کنار تحصیل به کار لوله کشی آب اشتغال داشت و تحت تأثیر اندیشه‌های معنوی فریاد ا... اکبر سر داده بود، جلو چشم مردم با دهن روزه، با شلیک گلوله‌ای به خون خود غلتید و به دنبال او، مهندس علیرضا مهدی زاده حکاک که تحصیلات خود را در رشته راه و ساختمان در آمریکا به پایان برده بود و در سال ۱۳۵۶ به کشور بازگشته و به فعالیت انقلابی پرداخته و یک روز پیش از شهادتش به شیوه‌ای بسیار ساده ازدواج کرده بود، با گلوله مأموران رژیم شاه به شهادت رسید. روز پانزدهم شهریور، هزاران نفر از مردم مشهد پس از مجلس ختم شهید مهدی زاده در خیابان راهنمایی به تظاهرات پرداختند و از مسئولان، بازگشت امام خمینی^(ره) به ایران را خواستار شدند. در این روز برای نخستین بار تصویری از امام^(ره) در روزنامه خراسان چاپ شد. سه روز بعد، مردم به قصد برگزاری مراسم سومین روز شهادت شهدای مشهد، بار دیگر در مسجد بناها اجتماع کردند. ولی مأموران مانع از اجرای مراسم شدند و مردم همراه اسید کاظم مرعشی‌وتی چند از روحانیون به تظاهرات پرداختند.

«صاحب الزمان^(عج)؛ مسجدی با جلسات خاص مناظره

در سال ۱۳۴۵ که مسجد «صاحب الزمان^(عج)» ساخته شد، آیت‌ا... میلانی و آیت‌ا... قمی، کسی را برای این مسجد می‌خواستند که اهل بحث و مناظره باشد، به همین دلیل حجت‌الاسلام عبدالکریم هاشمی نژاد و چند تن دیگر که از چند سال پیش «کانون بحث و انتقاد دینی» را راه اندازی کرده بودند، به این مسجد فراخوانده شدند. قسمت فوقانی مسجد که جای نسبتاً خوبی برای تشکیل جلسات کانون بحث و انتقاد دینی بود، با میل و صندلی آماده شد برای انتقال کانون از خیابان آزادی. روزهای جمعه هر هفته در این محل، جلسه‌ای عمومی تشکیل می‌شد و جلسات خصوصی به عنوان درس اعتقادات و بحث و انتقاد و حتی درس‌های علمی در سایر روزها با حضور اندیشمندان ایرانی و گاه خارجی برگزار می‌شد. طولی نکشید که مسجد صاحب‌الزمان^(عج) به واسطه برگزاری جلسات کانون به پاتوق اصلی اهالی این محدوده بدل شد و حتی جمعیت زیادی را نیز از دیگر محلات مشهد جذب خود کرد. ابتکاری که به لطف آن، سخنرانی و وعظ یک طرفه به سخنرانی و پرسش و پاسخ و اظهار نظر حاضران همراه با انتقاد و سؤال تبدیل شده بود، نه تنها مسجد صاحب‌الزمان^(عج) را بیش از پیش شلوغ کرد، که باعث شد زمینه‌ای مناسب نیز برای ترغیب نسل جوان به مفاهیم عالی دینی و نیز مسائل سیاسی روز فراهم شود. علاوه بر این‌ها در باره شیوه تکالیف دینی و ضرورت وفایده‌وجودی دین هم در جلسات صحبت می‌شد. اما این جلسات وجه دیگری نیز داشت و آن، پرداختن به مسائل سیاسی کشور در قالب مسائل دینی بود، موضوعی که ساواک مشهد را به مسجد صاحب‌الزمان^(عج) و مراجعانش حساس کرده بود. آن‌ها می‌دانستند آموزه‌های این کانون، قدرت آن را دارد که جوانان را مقابل حکومت قرار دهد. چنین هم شد و بسیاری از انقلابی‌های مشهد از همین مسجد و جلسات کانون بیرون آمدند. یکی از کارهایی که در مسجد صاحب‌الزمان^(عج) و کانونش در سال‌های قبل از انقلاب انجام می‌شد، دعوت و پاسخ‌گویی به گردشگران غیر مسلمان بود تا ضمن دیدن ایران در باره دین اسلام هم تحقیق کنند، فقط در دوسال ابتدایی دهه ۵۰، ۲۰۰ گردشگر به کانون آمده‌اند که پس از گفت‌وگو ۷۲ نفرشان مسلمان شده‌اند.

۷
صبح ۱۰
راهپیمایی زنان به سمت فلکه حضرت تا مسجد گوهرشاد صورت گرفت. در این روز هم انتشار مجدد مطبوعات و باز شدن مجدد بازار اتفاق افتاد و هم لوله نفت مشهد باز شد. مردم خمشگین از وقایع هفته گذشته و کشتار مردم، چند ساواکی را به دار آویختند.

۶
صبح ۹:۳۰
دانشجویان در حمایت از دولت بازگان که منتخب امام^(ره) بود به تظاهرات دست زده‌اند. ادامه این تظاهرات تا مقابل منزل آیت‌ا... شیرازی و مدرسه نواب ادامه می‌یابد. این جمعیت که با پیوستن مردم به آنان بر شمار ایشان افزوده می‌شود، به سمت حرم پیش می‌روند و در حالی که پا بر زمین می‌کوبند، شعار «مهندس بازگان، نخست وزیر ایران» سر می‌دهند.

۴
صبح ۸
یوسف چوبک، شهردار وقت مشهد، پیام تبریکی به مناسبت ورود امام خمینی^(ره) به تهران مخابره می‌کند. متن این پیام چنین است: «بازگشت مبارز توانا و عالی‌قدر حضرت امام خمینی^(ره) را به میهن، از صمیم قلب به هم و وطن عزیز تبریک و تهنیت عرض نموده و موفقیت آن پیشوای بزرگ و فداکار را از خداوند متعال مسئلت دارم.»

به روایت مشهد ۱۷ بهمن ۵۷